

8-MAVZU. XALQARO IQTISODIY MUNOSABATLARNING BOSHQA SHAKLLARI

REJA:

1. Xalqaro bilim almashinuvi
2. Xalqaro kapital harakati
3. Xalqaro mehnat migratsiyasi
4. Xalqaro valyuta va hisob-kitob munosabatlari

*TIQXMM Milliy tadqiqot universiteti
Iqtisodiyot kafedrası dotsenti
Saidova Madina Xamidovna*

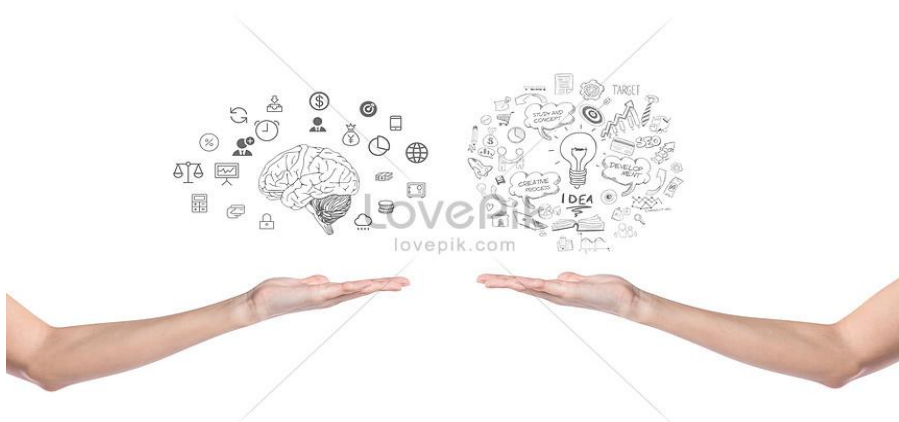

Xalqaro bilim almashish - bu mamlakatlar o'rtasidagi bilimlar harakati.

U bilimlar savdosi (litsenziyalarni sotib olish va sotish, pullik o'qitish va boshqalar) asosida ham, bepul yoki imtiyozli asosda ham (Internet, ilmiy adabiyotlar va konferentsiyalar orqali, chet el kapitali bilan birga texnologiyaning kirib kelishi, texnik vositalar orqali yordam va boshqalar) sodir bo'ladi.

Xalqaro bilim almashinuvining ahamiyati ortib borayotganiga qaramay, bu almashinuvning nazariyalari va kontseptsiyalari hozircha mavjud emas, buning o'rniga, asosan, xalqaro savdo nazariyalaridan foydalaniladi.

Litsenziyalarning xalqaro savdosini Xeksher-Olin omil korrelyatsiyasi nazariyasi doirasida ko'rib chiqish mumkin. Darhaqiqat, rivojlanishning innovatsion bosqichida bilim ishlab chiqarishning asosiy omiliga aylanadi.

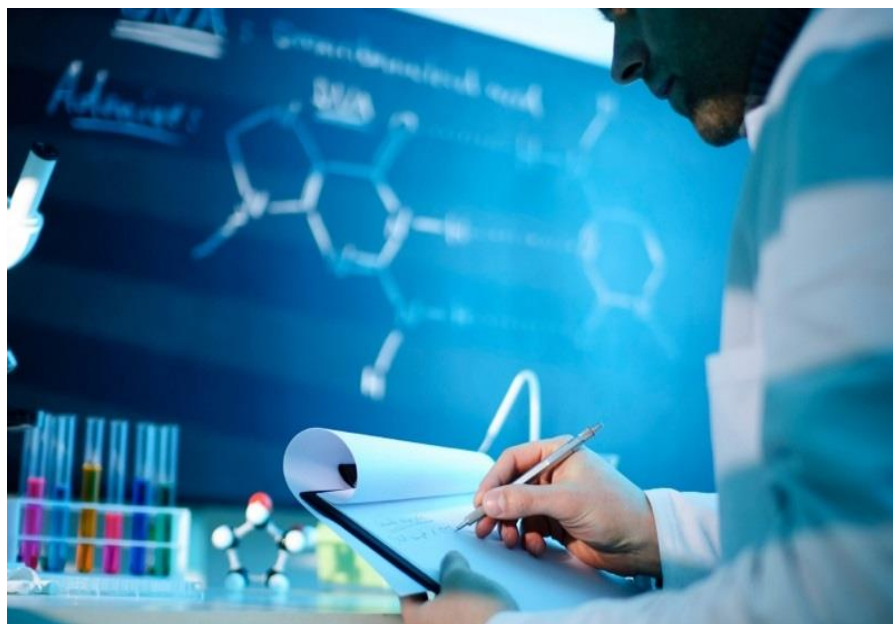

Shuning uchun rivojlangan mamlakatlar hozirgi bosqichda nafaqat faol bilim ishlab chiqaradi, balki uni chet elda ham faol sotib olishadi. Ular bilim ko'p bo'lgan joyda ya'ni, boshqa rivojlangan mamlakatlarda sotib olishadi. Shu sababli, rivojlangan davlatlar bu bosqichda nafaqat faol, bo'lish bilan birga, yuqori rivojlanish sur'atlari va tez o'sib borayotgan yangi bilimlarga bo'lgan talabi bilan ular yangi sanoat mamlakatlari, asosan rivojlangan mamlakatlardan import qilinadigan bilimlarning tobora faol xaridoriga aylanib bormoqda.

Xalqaro amaliyotda ilmiy-texnik bilimlar almashinuvi texnologiya shaklida amalga oshiriladi.

Texnologiya - amaliy maqsadlarga erishishning ilmiy usuli. Texnologiya tushunchasi odatda uchta texnologiya guruhini o'z ichiga oladi: *mahsulot texnologiyasi, jarayon texnologiyasi va boshqaruv texnologiyasi.*

Xalqaro texnologiyalar transferi deganda ilmiy-texnika yutuqlarining tijorat yoki tekin asosda davlatlararo harakati tushuniladi.

Xalqaro iqtisodiyotning texnologiya tashuvchilari tovarlar va boshqa ishlab chiqarish omillari bo'lishi mumkin:

tovarlar - yuqori texnologiyali tovarlar bilan xalqaro savdoda;

kapital - yuqori texnologiyali kapitalni talab qiluvchi tovarlarning xalqaro savdosini tashkil etishda;

yer - o'zlashtirish uchun eng yangi fan va texnika yutuqlari qo'llanilgan tabiiy resurslar savdosi paytida;

mehnat - yuqori malakali ilmiy va texnik xodimlarning xalqaro migratsiyasi holatida.

Ko'pgina mamlakatlarda yangi texnologiya bir yoki bir nechta huquqiy hujjatlar - *patentlar, litsenziyalar, mualliflik huquqi, tovar belgisi bilan himoyalangan.*

Patent - bu vakolatli davlat organi tomonidan ixtirochiga beriladigan va uning ushbu ixtirodan foydalanish monopol huquqini tasdiqlovchi guvohnomadir.

Patent ixtiroga egalik huquqini beradi, bu odatda tovar belgisini va sanoat namunasini ro'yxatdan o'tkazish bilan tasdiqlanadi. Patentni kuchda saqlash uchun qonun davriy ravishda juda yuqori patent bojlarini to'lashni talab qiladi. Shuning uchun patent egasi ko'pincha undan foydalanish huquqini ixtironi tijorat maqsadlarida qo'llashi mumkin bo'lgan tomonga berishni tanlaydi.

Litsenziyalar texnologiya egasining (litsenziarning) patent bilan himoyalangan yoki himoyalanganligidan qat'i nazar, manfaatdor shaxsga (litsenziat) ushbu texnologiyadan ma'lum vaqt va ma'lum haq evaziga foydalanishga ruxsat beradi.

Mualliflik huquqi - bu adabiy, audio yoki video asar muallifining o'z asarini namoyish etish va ko'paytirishga bo'lgan mutlaq huquqidir.

Tovar belgisi - muayyan korxonaning belgisi bo'lib, u mahsulot ishlab chiqaruvchini individuallashtirish uchun qo'llaniladi va undan egasining rasmiy ruxsatisiz boshqa korxonalar tomonidan foydalanish mumkin emas.

Chet elliklar uchun trening odatda pullik bo'ladi, agar u yordam orqali taqdim etilmasa. Chet ellik talabalarining asosiy qismi (yarmidan ko'pi) beshta davlatda - AQSh, Buyuk Britaniya, Germaniya, Frantsiya va Avstraliyada tahsil olishadi.

Agar xitoylik va hindistonlik talabalar uchun xorijda ta'lim olish birinchi navbatda chet eldagi oliy ta'lim sifati bilan rag'batlansa, amerikalik va yevropalik talabalar uchun bu ularning yuqori xalqaro harakatchanligi bilan bog'liq.

Keling, bepul va imtiyozli xalqaro bilim almashinuviga o'tamiz. Birinchidan, bu axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (birinchi navbatda, Internet orqali) asosida keladigan ulkan bilimlar oqimidir. *2023 yil boshiga kelib, foydalanuvchilar soni 5,16 milliard kishiga yetdi, bu Yer sayyorasi aholisining 50 foizdan ortig'ini tashkil etadi.* Bunga ko'p jihatdan 3G, 4G va 5G standartlaridagi Internetga kirish imkoniyatiga ega uyali aloqa tarmoqlaridan keng foydalanish, ijtimoiy tarmoqlarning rivojlanishi va internet-trafik narxining pasayishi sabab bo'ldi.

Nashrlar va turli xildagi uchrashuvlar orqali xalqaro ilmiy almashinuv natijasida olingan bilim almashinuvi juda katta, ammo uni qiymatini aniqlash qiyin.

Bundan tashqari, ko'plab mamlakatlar xorijiy kompaniyalar o'z hududida ilmiy markazlar tashkil etish, mahalliy ilmiy tashkilotlar bilan hamkorlik shartnomalari, buyurtmalar (masalan, Hindiston xorijiy mamlakat xaridorlari uchun dasturiy ta'minotni ishlab chiqish bo'yicha yetakchi) orqali ilmiy tadqiqotlarni moliyalashtirganidan katta bilimga ega bo'lishadi.

Bunday patent egalarining asosiy qismini TMKlar tashkil etadi va ular ma'lum bir davlatda ishlagan holda, o'zlari tayyorlagan ishchi kuchi va ishlab chiqargan mahsuloti orqali o'z bilimlarini o'z vatanlarida eng ilg'orlaridan foydalanishga harakat qilsalar ham, uni o'zlari bilmagan holda butun dunyoga tarqatadilar.

Va nihoyat, xalqaro mehnat migratsiyasi va xalqaro texnik yordam har yili millionlab odamlarning o'z bilimlari bilan boshqa mamlakatlarga ko'chib o'tishiga olib keladi. Bunga misol qilib AQSH, G'arbiy Yevropa va Isroilga o'qimishli mutaxassislarning ulkan harakatlarini keltirish mumkin.

“ILM-FAN SOHASINI 2030 YILGACHA RIVOJLANTIRISH KONTSEPTSIYASI TO'G'RISIDA”GI O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI PREZIDENTINING FARMONI

2020 yil 29 oktabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi Farmoni qabul qilindi. Kontseptsiya hamda uning maqsadli ko'rsatkichlari va indikatorlari, ilmiy tashkilotlarning ilmiy-innovatsion faoliyati samaradorligini baholashga yo'naltirilgan milliy reyting tizimini joriy etish, ilm-fanda o'zini o'zi boshqarish tizimini rivojlantirish orqali davlat va ilmiy tashkilotlar o'rtasida ijtimoiy sheriklikni rivojlantirish hamda uning doirasida loyihalarni amalga oshirish, 2025 yilga qadar ilmiy-tadqiqot va ishlanmalar sohasidagi texnologik innovatsiyalarga xarajatlarning umumiy hajmida tashkilotning o'z kuchi bilan bajarilgan texnologik innovatsiyalarga xarajatlarning ulushini 3,5 baravarga, 2030 yilgacha esa 9 baravarga oshirish kabi maqsad-vazifalarni amalga oshirishni nazarda tutadi.

Farmonda ilmiy tashkilotlar rahbarlari lavozimiga ustuvor ravishda ilm-fan tizimini boshqarish ko'nikmasiga va iqtisodiy bilimga ega bo'lgan yosh mutaxassislar tayinlanishi, 2021 yil 1 yanvardan boshlab ilmiy tashkilotlar rahbarlarini O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasida o'qitish va muntazam malakasini oshirib borish tizimi joriy qilinishi, ilmiy yo'nalishlarni shakllantirish va ularning samarali faoliyat yuritishini ta'minlash hamda ilmiy maktablar, fan namoyandalari va yetakchi olimlarning sohadagi mas'uliyatini oshirish maqsadida har bir fan yo'nalishlari bo'yicha fan jamiyatlari tashkil qilinishi va boshqa vazifalar belgilangan.

Shuningdek, farmonda oliy ta'limdan keyingi ta'limning bir pog'onali tizimi joriy qilingan xorijiy davlatlarning ro'yxati har yili Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi hamda Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasining qo'shma qarori bilan tasdiqlanadigan xalqaro reytinglarda birinchi 300 ta o'rindan birini egallagan oliy ta'lim tashkilotlarida olingan falsafa doktori (PhD) yoki fan doktori (DSc) ilmiy darajasi to'g'risidagi hujjatlari O'zbekiston Respublikasida fan doktori (DSc) sifatida to'g'ridan-to'g'ri tan olinishi va nostrifikatsiya qilinishi (ekvivalentligi qayd etiladi) kabi vazifalar ham nazarda tutilgan.

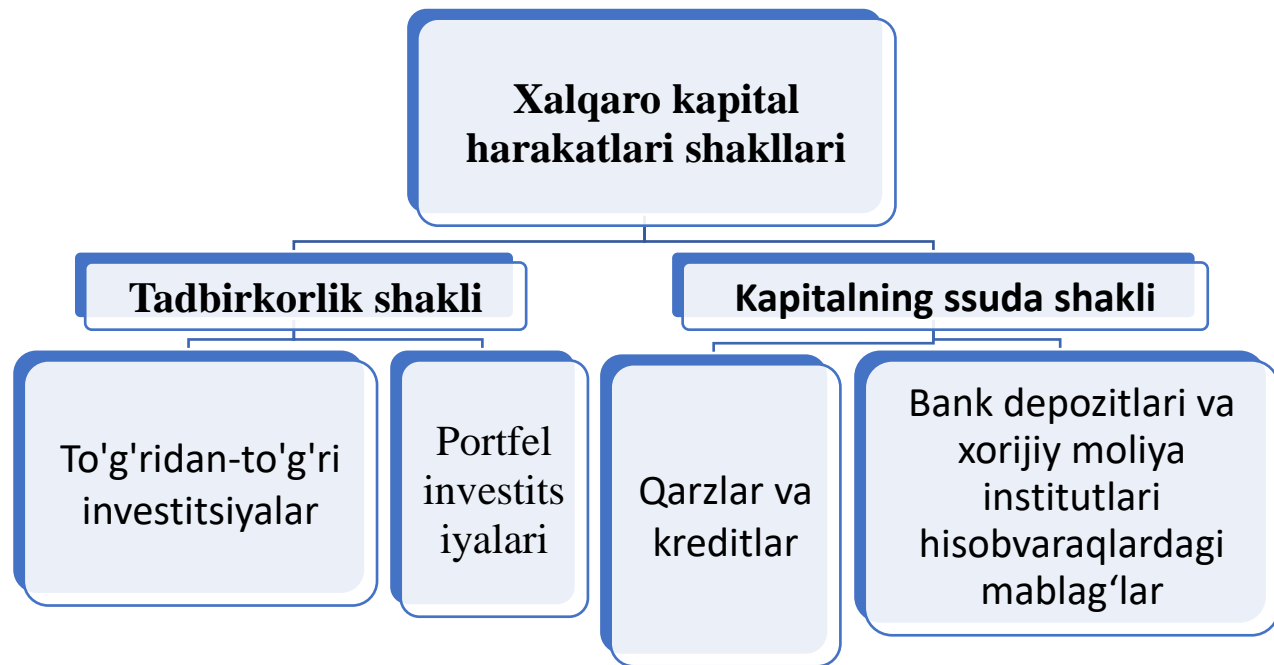
2. Xalqaro kapital harakati

Kapitalning xalqaro harakati (migratsiyasi) - bu bir davlatning yuridik va jismoniy shaxslariga tegishli bo'lgan kapitalning foyda (daromad) olish, tashqi iqtisodiyotdagi mavqeini mustahkamlash, bozor va resurslar uchun kurashish maqsadida boshqa mamlakatlarga harakatlanishidir.

Kapitalni eksport qilish - bu kapital qiymatining bir qismini chet elga joylashtirish, asosan foydaning sur'ati va massasini oshirish, shuningdek, kapital eksporti ob'ekti bo'lgan mamlakatda investorning mavqeini mustahkamlash. Tadbirkorlik va kredit shakllarida amalga oshiriladi

Tadbirkorlik kapitalini eksport qilish - sanoat, qishloq xo'jaligi, moliya, savdo va boshqa korxonalarni tashkil etishga, shuningdek, xorijiy mamlakatlarda faoliyat yuritayotgan kompaniyalarning aksiyalarini sotib olishga investitsiyalar.

Kredit kapitalini eksport qilish - chet elliklarga kreditlar, kreditlar berish, shu jumladan eksport qilish, xorijiy banklardagi joriy hisobvaraqlarga mablag' qo'yish, shuningdek kompaniya obligatsiyalarini sotib olish.

Tadbirkorlik kapitalini eksport qilishning asosiy shakllari to'g'ridan-to'g'ri va portfel investitsiyalardir

To'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar (*to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar*) - bu kapital qo'yilgan kompaniyani boshqarish va boshqarishda ishtirok etishni ta'minlaydigan investitsiya.

To'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarni eksport qilish orqali investorlar chet elda yangi kompaniya tashkil qiladilar (o'zlari yoki mahalliy hamkorlari bilan), mavjud kompaniyaning muhim ulushini sotib oladilar yoki ushbu kompaniyani to'liq sotib oladilar (o'zlashtiradilar).

Chet elda bunday firmalar bosh kompaniyalarning xorijiy filiallari deb ataladi.

Portfel investitsiyalari - bu kapital qo'yilgan ob'ekt (korxonalar) ustidan boshqaruv nazoratini ta'minlamaydigan tadbirkorlik kapitalining qo'yilmalari. Ular odatda 10-20% dan kam ulush bilan ifodalanadi.

TMKlar o'z kengayishini kengaytirib, xorijiy kompaniyalarning ustav kapitalida ishtirok etish bilan bog'liq bo'lmagan kapital eksportining yangi shakllaridan keng foydalanmoqdalar. Bu shakllar asosan shartnomaviy munosabatlarga asoslanadi

Kapitalni eksport qilish - kapitalni eng foydali joylashtirish va undan foydalanish maqsadida boshqa davlatlarga olib chiqish. Kapitalni eksport qilish sur'ati tovarlar eksporti sur'atlaridan taxminan 2 baravar va ishlab chiqarish o'sish sur'atlaridan 3 baravar yuqori.

Eksportning asosiy sabablari:

- mamlakatning iqtisodiy qudrati ichki bozor imkoniyatlaridan katta;
- kapitalning ortiqcha to'planishi (AQSh, Shveysariya);
- MRI va mamlakatlarning notekis rivojlanishi;
- transport xarajatlarini tejash, tranzit va import bojlarini sug'urtalash orqali eksport qilinadigan tovarlar narxini minimallashtirish istagi;
- jinoiy, siyosiy maqsadlar

2020-yil 26-yanvardan “Investitsiyalar va investisiya faoliyati to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi qonuni kuchga kirgan

Oldin nima bo‘lgan?

Davlat va tadbirkorlik subyektlarining investitsiyalar va investisiya faoliyati sohasidagi huquqiy munosabatlari 3 ta asosiy qonun bilan tartibga solinadi:

"Xorijiy investitsiyalar to'g'risida" 1998 y.

"Chet ellik investorlar huquqlarini himoya qilish kafolatlari va chora-tadbirlari to'g'risida" 1998 yil

va 2014 yildagi “Investitsiya faoliyati to‘g‘risida”gi (yangi tahriri) hamda 50 dan ortiq qonunosti hujjatlari.

Keyin nima bo‘ldi?

Investitsiyalar va investitsiya faoliyati sohasida amalga oshirilayotgan joriy o‘zgarishlar va islohotlarni, shuningdek, ushbu yo‘nalishda to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir etuvchi qonunlar mavjud emasligi sababli “Investitsiyalar va investisiya faoliyati to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining yagona yagona qonuni qabul qilindi. ishlab chiqilib, Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senati tomonidan tasdiqlandi.

Farqi nimada?

Qabul qilingan qonunda eski qonunlardan farqli o‘laroq, kontseptual apparat aniq va aniq shakllantirilgan, bu esa o‘z navbatida investisiya faoliyati (tadbirkorlik) uchun shaffof va ochiq muhitni o‘rnatadi.

Misol uchun, ilgari qonun hujjatlarida “to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar” tushunchasi mavjud emas edi, bu ibora qonun osti hujjatlarida ko'p qo'llanilgan.

**«ИНВЕСТИЦИЯЛАР ВА ИНВЕСТИЦИЯ
ФАОЛИЯТИ ТЎҒРИСИДА»ГИ
ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ ҚОНУНИ**

**ЗАКОН РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН
«ОБ ИНВЕСТИЦИЯХ И ИНВЕСТИЦИОННОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ»**

Ўзбекистон Республикаси
инвестициялар ва ташқи савдо вазирлиги
Министерство инвестиций и внешней торговли
Республики Узбекистан

mift.uz @mift_uz www.mift.uz
@MIFT_UZ @MIFT_UZ UZMIFT

O‘zbekiston Respublikasining “Investitsiyalar va investisiya faoliyati to‘g‘risida”gi qonuni 12 bob va 69 moddadan iborat bo‘lib, quyidagi afzalliklarni beradi:

1) davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash choralarini belgilaydi, ularga ko‘ra endi:

investorlarga investitsion soliq krediti yoki investitsiya subsidiyasi berilishi mumkin;

davlat organlari, respublikaning xorijdagi diplomatik vakolatxonalarini va konsullik muassasalari investorlarga maslahat va axborot yordamini ko‘rsatadi;

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Tadbirkorlik subyektlarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish bo‘yicha vakil sudan tashqari va sudgacha bo‘lgan tartiblarda yuzaga kelgan muammolarni hal etishda ko‘mak beradi.

2) investitsiya faoliyati subyektlari huquqlari va investitsiyalarni himoya qilishning davlat kafolatlarini ta‘minlash tartibini belgilaydi, unga ko‘ra:

davlat organlari va ularning mansabdor shaxslari investitsiya subyektlarining faoliyatiga aralashishga haqli emas;

investorlarning investitsiyalar va boshqa aktivlari milliyashtirilmaydi; investorlarga o‘z mablag‘larini bepul o‘tkazish ham kafolatlanadi;

agar keyingi qonun hujjatlari investitsiya shartlarini yomonlashtirsa, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda investorlarga 10 yil muddatga investitsiya kiritilgan sanada amaldagi qonun hujjatlari qo‘llaniladi.

3) xorijiy investorlarga quyidagi kabi qo‘shimcha huquqlar beradi:

xorijiy investitsiyalar uchun shartlar respublika yoki boshqa davlatlarning yuridik va jismoniy shaxslari uchun sharoitlardan qulayroq bo‘lishi mumkin emas;

xorijiy investorlar O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlarida nazarda tutilgan shartlarda yashash uchun ruxsatnoma va “investitsiya vizasi”, ularning oila a‘zolari esa “investitsiya vizasi” amal qilish muddatiga mehmon vizasi olish huquqiga ega. O‘zbekiston.

4) xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalar faoliyatining huquqiy asoslarini belgilaydi, unga muvofiq:

korxonalariga xorijiy investitsiyalar kamida 15 foizni tashkil etishi kerak (bu chora qonun hujjatlari darajasida birinchi marta nazarda tutilgan);

Mazkur korxonalarining o‘z ehtiyojlari uchun olib kirilayotgan mol-mulki davlat ro‘yxatidan o‘tkazilgan kundan boshlab 2 yil muddatga bojxona to‘lovlaridan ozod qilinadi.

Bundan tashqari, qonunda yanada qulay shart-sharoitlar yaratish uchun quyidagilar nazarda tutilgan:

investitsiyalarni maqsadli yo‘nalishlari bo‘yicha tasniflash - kapital, moliyaviy va ijtimoiy;

investitsiya shakllarini (yuridik shaxslarni tashkil etish, ulushlarni, ulushlarni sotib olish, mulkiy huquqlarni olish va boshqalarni), shuningdek investitsiya resurslari turlarini (pul, ko‘char va ko‘chmas mulk, intellektual mulk ob'ektlari) belgilash;

investitsiya faoliyati ob'ekti va sub'ektini aniqlash;

ushbu sohadagi vakolatli davlat organining asosiy vakolatlari va funksiyalarini birlashtirish.

3. Xalqaro mehnat migratsiyasi

Xalqaro mehnat migratsiyasi – mehnatga layoqatli aholining bir yildan ortiq muddatga ish topish uchun bir mamlakatdan ikkinchisiga ko‘chishi, bu birinchi navbatda iqtisodiy sabablarga ko‘ra yuzaga kelishi mumkin.

Har bir hududga nisbatan aholining barcha harakati ikkita oqimdan iborat: *emigratsiya va immigratsiya*.

Chet elga emigratsiya ketmoqda, chet eldan immigratsiya kelyapti.

Reemigratsiya - bu emigrantlarning doimiy yashash uchun vataniga qaytishi.

Migratsiya balansi - bu mamlakatdan immigratsiya va mamlakatga immigratsiya o'rtasidagi farq.

Yuqori malakali kadrlarning xalqaro migratsiyasi “*aqlar ketishi*” deb ataladi. Bu bugungi kunda ko'pchilik rivojlanayotgan mamlakatlar uchun jiddiy muammodir.

Mutlaq migratsiya stavkalari:

kelganlar soni (P) - kelishning mutlaq ko'lamini tavsiflaydi.

ketganlar soni (B) - ketishning mutlaq ko'lamini tavsiflaydi.

migratsiya aylanmasi (MO) - migratsiya oqimini tavsiflaydi.

$$MO=P+V$$

Migratsiya balansi (MB) - aholining mutlaq migratsiya ko'payishi (kamayishi)ni tavsiflaydi

$$MS=P-V$$

Migratsiya ko'lamini aks ettirgan holda, mutlaq ko'rsatkichlar uning intensivligi haqida hech narsa aytmaydi. Buning uchun nisbiy ko'rsatkichlar qo'llaniladi:

kelish darajasi - kelganlar sonining o'rtacha (o'rtacha yillik) aholi soniga nisbati, promilda

$$k_{\Pi} = \frac{\Pi}{P} \cdot 1000$$

chiqish stavkasi - ketayotganlar sonining o'rtacha (o'rtacha yillik) aholi soniga nisbati, promilda

$$k_{B} = \frac{B}{P} \cdot 1000$$

migratsiya aylanmasi koeffitsienti - migratsiya aylanmasining o'rtacha (o'rtacha yillik) aholi soniga nisbati, promilda

$$k_{MO} = \frac{\Pi + B}{P} \cdot 1000$$

Mutlaq va nisbiy migratsiya ko'rsatkichlari butun aholi uchun ham, uning alohida guruhlari uchun ham hisoblanishi mumkin (masalan, erkaklar va ayollar uchun, shahar va qishloq aholisi uchun, millat bo'yicha va boshqalar).

migratsiya balansi koeffitsienti - migratsiya balansining o'rtacha (o'rtacha yillik) aholi soniga nisbati, promilda .

$$k_{MC} = \frac{\Pi - B}{P} \cdot 1000$$

migratsiya aylanmasining samaradorlik koeffitsienti - migratsiya balansining migratsiya aylanmasiga nisbati, foizlarda

$$k_{\Phi} = \frac{\Pi - B}{\Pi + B} \cdot 100$$

nisbiy migratsiya balansi - kelganlar va ketganlar nisbati, foiz sifatida

$$k_{\Pi/B} = \frac{\Pi}{B} \cdot 100$$

Birlashgan Millatlar Tashkiloti tasnifiga ko'ra, doimiy mehnat migrantlari bir yildan ortiq muddatga haq to'lanadigan ish topish uchun mamlakatga kelgan shaxslar hisoblanadi.

Xalqaro mehnat tashkiloti (XMT) tomonidan ishlab chiqilgan tasnifga muvofiq, zamonaviy xalqaro mehnat migratsiyasi 5 asosiy turga bo'linadi:

mezbon davlatda bo'lish muddati aniq ko'rsatilgan shartnoma asosida ishlash. Bular, birinchi navbatda, *hosilni yig'ib olishga kelgan mavsumiy ishchilar, shuningdek, malakasiz yoki yarim malakali ishchilar;*

yuqori darajadagi tayyorgarlik, tegishli ta'lim va amaliy ish tajribasiga ega bo'lgan mutaxassislar;

noqonuniy immigranlar - mehnat faoliyati bilan shug'ullanuvchi muddati o'tgan yoki turistik vizasi bo'lgan chet elliklar;

qochqinlar - hayoti va faoliyati uchun har qanday tahdid tufayli o'z mamlakatlaridan ko'chib ketgan shaxslar;

migrantlar - doimiy yashash joyiga ko'chib o'tayotganlar. Bu muhojirlar guruhi asosan sanoati rivojlangan mamlakatlarga sayohat qilishga qaratilgan.

International
Labour
Organization

Mehnat migratsiyasining sabablari:

1. Noiqtisodiy omillarga siyosiy-huquqiy, milliy, diniy, irqiy, oilaviy omillar kiradi. Keyingi o'n yilliklarda migratsiya jarayonlarining rivojlanishiga ekologik, ta'lim, madaniy, psixologik va etnik omillar ham jiddiy ta'sir ko'rsata boshladi.

2. Mehnat migratsiyasini belgilovchi iqtisodiy omillarga quyidagilar kiradi:

a) mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanishining turli darajalari, bu turli xil mehnat xarajatlari va yuqori daromadlarni qidirishni talab qiladi

b) rivojlanmagan va aholi zich joylashgan mamlakatlarda milliy bozor surunkali ishsizlik sharoitida rivojlanadi, bu esa odamlarni boshqa mamlakatlardan ish qidirishga undaydi;

c) iqtisodiyotni tarkibiy qayta qurish.

d) malakali mehnatga bo'lgan ehtiyojning ortishi bilan kechadigan ilmiy-texnikaviy taraqqiyotning rivojlanishi;

e) kapital eksporti.

Ishchi kuchi import qiluvchi mamlakatlar iqtisodiyoti uchun ijobiy oqibatlar:

Yuqori harakatchan xorijiy ishchilar oqimi tufayli iqtisodiyotda tarkibiy, tarmoq va boshqa o'zgarishlar osonlashtirilmoqda. Immigrantlar millatning yosharishiga hissa qo'shadi, chunki ko'pincha mehnatga layoqatli yoshdagi aholining eng harakatchan qismi ko'chib ketadi; yollanma ishchilar va mutaxassislarni tayyorlashda sezilarli tejashga erishildi;

immigrantlar ichki bozor imkoniyatlarini kengaytiradi, ularning hisobvaraqlarida to'plangan pullar esa iqtisodiyotni rivojlantirishga sarflanadi;

immigrantlarning bank hisobvaraqlarida saqlanayotgan vaqtinchalik bo'sh mablag'lari qabul qiluvchi davlat iqtisodiyotini moliyalashtirish uchun ishlatilishi mumkin;

immigrantlar demografik vaziyatni yaxshilaydi, ayniqsa G'arbiy Evropaning sanoatlashgan mamlakatlarida, ular mahalliy aholining qarishi bilan ajralib turadi;

chet ellik ishchilar ko'pincha inqiroz va ishsizlik holatlarida ma'lum bir amortizator rolini o'ynaydi, chunki ular birinchi bo'lib ishdan bo'shatilishi mumkin. Ular pensiya, tibbiy sug'urta bilan ta'minlanmagan, ijtimoiy dasturlarni amalga oshirishda hisobga olinmaydi.

Ishchi kuchi import qiluvchi mamlakatlar iqtisodiyoti uchun salbiy oqibatlar:

Xorijiy ishchilar uzoq muddatli foydalanish bilan iqtisodiyotning butun tarmoqlari (xizmat ko'rsatish sohasi, savdo, qurilish) ularning mehnatiga qaram bo'lib qoladi. Bu mahalliy aholi orasida ish o'rinlari sonining qisqarishiga olib keladi, ishsizlikni oshiradi va umuman olganda milliy mehnat bozoridagi vaziyatni yomonlashtiradi;

- milliy mehnat narxining pasayishi kuzatilmoqda, chunki mehnat bozorida ishchilar taklifi ortib bormoqda, bo'sh ish o'rinlarini kam haq to'lanadigan, malakasiz ishlarga to'ldirish;
- tub aholi va muhojirlar o'rtasida nizolar kelib chiqadi;
- immigrantlar mezbon mamlakatda yangi yashash va mehnat sharoitlariga moslashish uchun ancha uzoq va og'riqli vaqt talab etadi.

Ishchi kuchi eksport qiluvchi mamlakatlar iqtisodiyoti uchun ijobiy oqibatlar:

emigratsiya milliy mehnat bozoridagi vaziyatni osonlashtiradi, chunki ishchi kuchi eksporti ortiqcha mehnat resurslari bosimini kamaytiradi;

mehnatni eksport qilish donor-mamlakat uchun emigrant ishchilarga yangi kasbiy ko'nikmalarni o'rgatish, ularning malakasini oshirish, yangi texnologiyalarni joriy etish va mehnatni ilg'or tashkil etish uchun bepul;

ishchi kuchi eksporti migrantlarning o'z oilalari va qarindoshlarini boqish uchun xorijdan chet el valyutasini o'tkazish yo'li bilan emigratsiya mamlakatlariga valyuta tushishining muhim manbai bo'lib, umuman olganda ularning iqtisodiy ahvolini yaxshilashga yordam beradi;

Muhojirlar vatanga qaytganlarida o'zlari bilan pul o'tkazmalari bilan bir xil miqdorda moddiy boyliklar va jamg'armalarni olib kelishadi.

Ishchi kuchi eksport qiluvchi mamlakatlar iqtisodiyoti uchun salbiy oqibatlar:

mamlakat eng mehnatga layoqatli yoshda mehnat resurslarining bir qismini yo'qotmoqda, natijada ishchi kuchi qarib bormoqda;

emigrantlarning umumiy ta'limi va kasbiy tayyorgarligi bilan bog'liq mablag'lar yo'qoladi.

Shunday qilib, xalqaro mehnat migratsiyasining ijobiy va salbiy oqibatlarining mavjudligi ushbu mamlakatlar milliy iqtisodiyotlarining normal faoliyat ko'rsatishini ta'minlash bo'yicha chora-tadbirlarni, ya'ni davlat migratsiya siyosatini ishlab chiqish zarurligiga olib keladi.

O'zbekistonda mehnat migratsiyasi

Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki hisob-kitoblariga ko'ra, Rossiyadan pul o'tkazmalari O'zbekiston uchun eng muhim daromad va valyuta tushum manbai hisoblanadi (yalpi ichki mahsulotning 11,4 foizi).

Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligining rasmiy ma'lumotlariga ko'ra, 2021 yilda Rossiyada 1 million 36 ming mehnat muhojiri bo'lgan. Bir mehnat migrantiga oylik pul o'tkazmalari miqdori 453 dollarni tashkil qilgan.

O'zbekistonning iqtisodiy barqarorligi ko'p jihatdan migrantlar pul o'tkazmalari oqimiga va shuning uchun qabul qiluvchi mamlakatlarning migratsiya siyosatiga bog'liq, deyiladi tadqiqotda. Muhojirlarni uyga qaytishga majbur qiladigan har qanday iqtisodiy zarba mamlakatdagi ishsizlik darajasini keskin oshiradi va pul o'tkazmalarini to'xtatib, qashshoqlikni yomonlashtiradi.

Bugungi kunda mehnat muhojirlarining asosiy yo'nalishlari Rossiya (61,5 foiz), Qozog'iston (16,9 foiz), Turkiya (6,1 foiz), Janubiy Koreya (2 foiz), BAA (0,8 foiz) hisoblanadi. 2 million 356 ming mehnat muhojirining 75,9 foizini erkaklar, 24,1 foizini ayollar tashkil etadi.

<https://www.gazeta.uz/ru/2022/04/25/migration/>

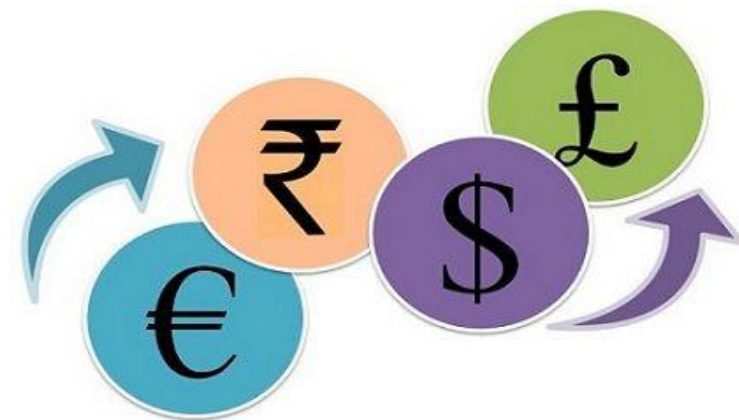
Muhojirlarning asosiy qismi qurilishda – 51,6 foiz, qishloq xo'jaligida – 12,3 foiz, sanoatda – 9,2 foiz va savdoda – 8,5 foiz band.

Tadqiqotda O'zbekistondan mehnat migratsiyasini rag'batlantirishning eng jozibador yo'nalishlari ko'rsatilgan. Bular Polsha, Bolgariya, Litva, Chexiya, Fransiya, Germaniya va Buyuk Britaniya. Singapur, Saudiya Arabistoni va Yaponiya ham alohida ta'kidlangan. MDH davlatlari orasida Ozarbayjon va Belarus eng salohiyatli bo'lib chiqdi.

4. Xalqaro valyuta va hisob-kitob munosabatlari

Valyuta tizimi - iqtisodiy faoliyat va bozor rivojlanishi natijasida shakllangan, shartnoma va huquqiy normalarda mustahkamlangan pul munosabatlari majmuidir.

Valyuta tizimi milliy yoki xalqaro darajada valyuta bozori munosabatlarini tashkil etish shaklidir.

Valyuta tizimining asosiy elementlari:

hisob-kitob yoki to'lov vositalari sifatida foydalaniladigan mablag'lar;
valyutani tartibga solish va nazoratni amalga oshiruvchi organlar;
valyuta konvertatsiyasining shartlari va mexanizmlari;
valyuta pariteti;

valyuta kursini belgilash rejimi;

xalqaro to'lovlarni amalga oshirish qoidalari;

qimmatbaho metallar bozorlarining ishlash tartibi;

xorijiy valyutadagi kredit mablag'larini olish va ulardan foydalanish qoidalari;

valyuta cheklovlari mexanizmlari.

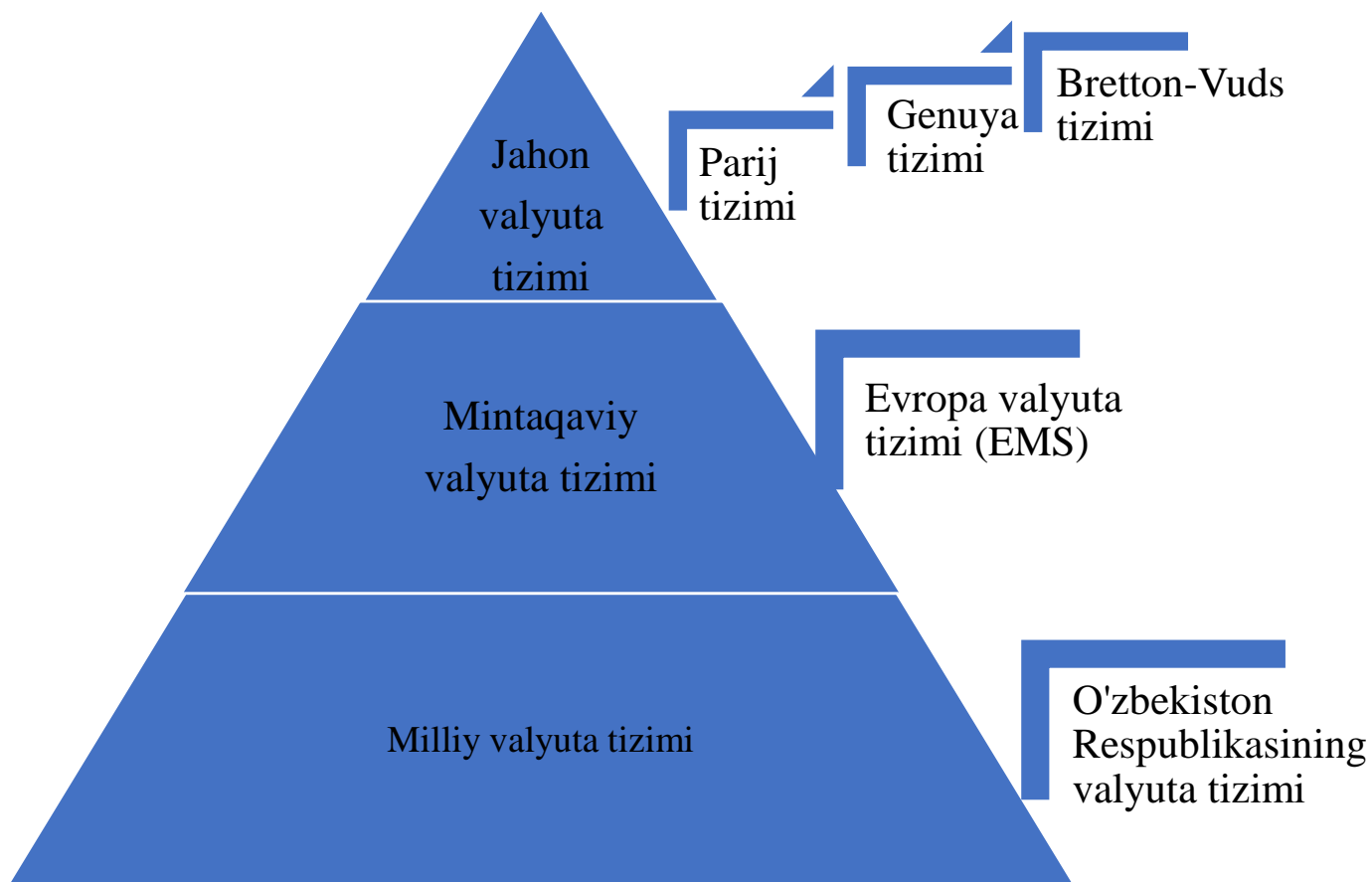

Valyuta tizimining alohida elementlarining xususiyatlari

Element	Tavsiv
Hisob-kitob va to'lov vositalari	<i>To'rtta bosqich:</i> Valyuta umumiy qabul qilingan to'lov va hisob-kitob vositasidir. Xalqaro pul birliklari pulning asosiy funksiyalarini bajaradi. Ular faqat naqd pulsiz shaklda mavjud. Ushbu birliklarda hisob raqamlariga ega bo'lgan shaxslar doirasi cheklangan. Cheklangan foydalanish. Hisob birliklari - xarajatlarni taqqoslash uchun ishlatiladi, bir guruh davlatlar qo'shma byudjetini ifodalaydi, davlatlararo talablar va majburiyatlar balansini aniqlaydi. Ular qiymat o'lchovi bo'lib xizmat qiladi. Oltin - 1975 yilgacha rasmiy zaxira va to'lov vositasi sifatida faoliyat yuritgan
Valyutani tartibga solish va nazorat qilishni amalga oshiruvchi organlar	<i>Davlatlararo shartnomalar yoki milliy qonunchilik bilan belgilanadi:</i> 1945 yildan - XVF; Rossiyada - Rossiya Federatsiyasi Markaziy banki; Yevropa Ittifoqida – Yevropa Markaziy banki, O'zbekiston Respublikasida – Milliy bank.
Valyuta konvertatsiyasining shartlari va mexanizmlari	<i>Konvertatsiya qilishning ikkita xususiyati:</i> Mamlakatda valyuta cheklovlarining soni va murakkabligi. Bozor ishtirokchilari tomonidan valyutani sotib olishning maqbulligi. Erkin, qisman konvertatsiya qilinadigan va ayirboshlanmaydigan valyutalar. Xalqaro bozorlarda keng qo'llaniladigan va markaziy banklar tomonidan to'plangan valyutalar zaxira valyutalari deb ataladi. yoki kalit
Valyuta kursini aniqlash rejimi	<i>Valyuta kursi – chet el valyutasining milliy valyuta birliklaridagi narxi. Funktsiyalari:</i> joriy hisob va kapital operatsiyalarida valyuta ayirboshlash; jahon va milliy bozorlardagi narxlarni solishtirish; xarajatlarning makroiqtisodiy ko'rsatkichlarini taqqoslash; xorijiy valyutadagi aktivlarni qayta baholash. Aniqlash usuli bozor va rasmiy hisoblanadi. Valyuta kotirovkasi - valyuta kursini usullardan biri bilan aniqlash
Valyuta cheklovlari	<i>Milliy valyutani himoya qilish bilan bog'liq valyuta operatsiyalarini amalga oshirish shartlari va chegaralari.</i> Valyuta cheklovlarining zamonaviy usullariga quyidagilar kiradi: chet el valyutasini olish va valyuta operatsiyalarini amalga oshirishni litsenziyalash; valyuta kurslari va valyuta hisoblarining farqlanishi (ko'pligi); valyuta operatsiyalari bo'yicha miqdor va vaqt cheklovlari. Valyuta cheklovlari valyuta qiymatlarining harakati bilan bog'liq

Xalqaro valyuta tizimi - bu valyutalar, qoidalar, me'yorlar, pul munosabatlari, mexanizmlar, vositalar va boshqalar yig'indisidir. o'z mamlakatida valyuta munosabatlarini tiklash va boshqa davlatlar bilan valyuta operatsiyalarini amalga oshirish uchun hisob-kitoblar, to'lovlar va boshqa harakatlarni amalga oshirish imkoniyatini belgilash.

Xalqaro valyuta tizimi mintaqaviy, milliy, global va xalqaro darajada ishlashi mumkin.

Jahon valyuta tizimining rivojlanishining tarixiy bosqichlari

Kapitalizm rivojlanishining tarixiy davrini tashkil etuvchi so'nggi ikki yuz yil ichida pul tizimi quyidagi bosqichlarni bosib o'tdi, ular davlatlararo shartnomalar sifatida qonuniy ravishda rasmiylashtirilgan shaharlar nomi bilan ham ataladi:

Birinchi jahon pul tizimi (Parij) yoki oltin tanga standart tizimi
- qonuniy jihatdan jahon pulining vazifasi oltinga yuklangan.
U 1867 yildan 1914 yilgacha mavjud bo'lgan.

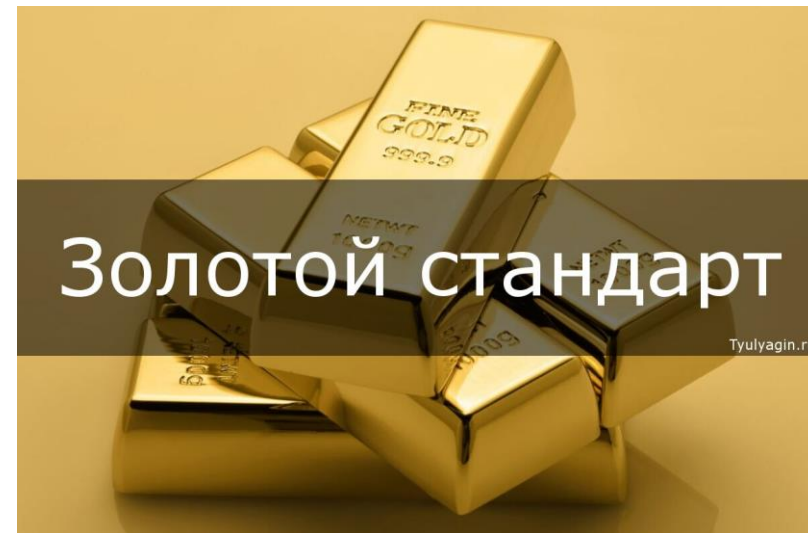
Uning asosiy tamoyillari:

dunyo pullari oltin;

barcha mamlakatlar milliy valyuta birligining oltin tarkibini belgilaydi;

milliy valyutalar almashinuvi ularning qiyosiy oltin tarkibiga yoki oltin paritetiga asoslanadi, lekin haqiqiy (bozor) valyuta kurslarining suzuvchi rejimi mavjud bo'lganda; agar haqiqiy valyuta kursi oltin paritetdan chetga chiqqan bo'lsa, qarzdorlar uchun valyutaning o'zida emas, balki oltinda to'lash foydali bo'ldi, bu esa valyuta kurslarini oltin paritetlariga qaytardi;

valyutalar hech qanday valyuta egasiga cheklovlarsiz oltinga almashtirilishi mumkin;

Ikkinchi Jahon valyuta tizimi (Genua) yoki oltin almashinuv standart tizimi.

U 1922 yildan taxminan 1933 yilgacha mavjud bo'lgan. U 1929-1933 yillardagi global iqtisodiy inqiroz tufayli vayron bo'lgan. Ko'p jihatdan u ilgari mavjud bo'lgan Parij tizimini takrorladi.

Uning asosiy tamoyillari:

oltin va har qanday zaxira valyutalari jahon pullari sifatida ishlatiladi (lekin aslida faqat AQSh dollari va Britaniya funt sterlingi);

valyutalarning oltin tarkibi belgilangan, ammo valyuta kurslari o'zgaruvchanligicha qoladi;

valyutalar oltinga erkin konvertatsiya qilinadi;

Oltin ayirboshlash standart oltin quyma standartining navlaridan biridir.
Oltin ayirboshlash standart davlat shiorlari uchun banknotlarni almashtirish imkoniyatini nazarda tutgan, lekin faqat qimmatbaho metallar bilan ta'minlangan pullarni chiqarganlar.

Uning paydo bo'lishining asosiy sababi Birinchi jahon urushi edi. Harbiy harakatlar dunyoning yetakchi mamlakatlari iqtisodiyotiga tanazzulga olib kelganligi sababli oltin zahiralari va pul massasi nisbatida qonunbuzarliklar yuzaga keldi, bu esa giperinflyatsiyaga olib keldi. Bunday sharoitlar banknotlarni sof oltinga almashtirishni imkonsiz qildi, shuning uchun qimmatbaho metall quymalari ***deviza*** bilan almashtirildi.

Deviz - bu xorijiy valyutadagi to'lov hujjati. O'sha paytdagi asosiy shiorlar AQSh dollari va Britaniya funt sterlingi edi. Oltin ayirboshlash standartining mohiyatiga ko'ra, banknotalar shiorlarga almashtirilgan, keyinchalik ularni oltinga aylantirish mumkin edi. Ushbu pul tizimi 1922 yilda Genuya konferentsiyasida mavjud bo'la boshladi.

Oltin ayirboshlash standartining asosiy afzalligi shundaki, bunday pul tizimi tabiatda taklifi cheklangan oltin ishlab chiqarish sur'atini kamaytirish imkonini berdi. Oltin ayirboshlash standartining joriy etilishi bilan oltin standart tamoyillari amalda bo'lgan barcha mamlakatlar o'z zaxiralarini oltinda emas, balki chet el valyutasida saqlashlari kerak edi

O'sha paytda bu amaliyot faqat Germaniyaning Reysbankida mavjud edi, ammo 1928 yildan boshlab bu amaliyotni joriy etishga boshqa davlatlar ham qo'shildi.

Oltin deviz standartining paydo bo'lishi oltin deviz standartining paydo bo'lishi uchun asos bo'lib, 1944 yilda Bretton-Vuds konferentsiyasida rasman e'lon qilingan.

Uchinchi jahon valyuta tizimi (Bretton-Vuds) yoki dollar standart tizimi. 1944/45 yildan 1971/72 yilgacha mavjud bo'lgan.

Uning asosiy tamoyillari:

faqat ikkita valyuta – dollar va funt sterling uchun zahira valyutalari maqomini tan olish;

barcha valyutalarning AQSh dollariga nisbatan kurslarini rasman belgilash va suzuvchi valyuta kurslari tizimidan voz kechish;

AQSH dollarining oltin tarkibini rasmiy ravishda belgilash (31,1 g oltin uchun 35 dollar yoki troy untsiyasi);

dollarni oltinga almashtirish faqat markaziy banklar va hukumatlar uchun amalga oshiriladi, bozorning birorta ishtirokchisi uchun emas;

Biroq, 1971 yilda bunday pul tizimi bir necha sabablarga ko'ra mavjud bo'lishni to'xtatdi:

AQSh oltin narxini ushlab turolmadi, chunki bu o'z zaxiralari orqali amalga oshirilishi kerak edi.

AQSh shunchalik ko'p dollar chiqardiki, ularni oltin bilan ta'minlab bo'lmaydi.

Yetmishinchi yillarning boshlariga kelib, AQSh dollarining asosiy valyuta sifatidagi global mavqei zaiflasha boshladi. Bu hodisaning sababi jahon iqtisodiyotida yetakchilarning Yaponiya, Germaniya va boshqalar kabi davlatlarda shakllanganligi edi.

Oltin ayirboshlash standartining jahon iqtisodiyotidagi o'rni ajralmasdir, chunki uning joriy etilishi urushdan keyingi davrda yuzaga kelgan davlatlarning oltin zaxiralari va umumiy pul massasi o'rtasidagi nomutanosiblik muammosini hal qilishga imkon berdi.

To'rtinchi Jahon valyuta tizimi (Yamayka), yoki suzuvchi valyuta kurslari tizimi. 1976 yildan beri mavjud.

Uning asosiy tamoyillari:

oltinning jahon puli sifatidagi faoliyatining qonuniy ravishda tugatilishi (oltinning demonetizatsiyasi);

SDR standarti - valyuta kurslari uchun asos sifatida birlik qiymati bir necha yetakchi valyutalar qiymatining yig'indisi sifatida dollarda hisoblangan maxsus qarz olish huquqi qabul qilindi;

ammo, amalda, bu standart jahon pullari o'rnini egallamagan;

mamlakatlarning valyuta kursi rejimini mustaqil tanlash huquqi;

Natijada suzuvchi valyuta kurslari tizimi vujudga keldi.

Suzuvchi valyuta kursi - bu mamlakat valyutasining narxi boshqa valyutalarga nisbatan talab va taklifga qarab valyuta bozori tomonidan belgilanadigan tizim yoki valyuta kursi sxemasi. Ruxsat etilgan valyuta kursidan farqli o'laroq, suzuvchi kurs davlat aralashuvi bilan cheklanmaydi. Bunday valyuta bilan operatsiyalar istalgan hajmda amalga oshirilishi mumkin.

Valyuta kursini belgilashning ushbu usulining asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat:

To'lov balansining barqarorligi. To'lov balansi - bu ma'lum vaqt davomida mamlakat sub'ektlari va boshqa mamlakatlar sub'ektlari o'rtasidagi operatsiyalar to'g'risidagi hisobot. Nazariy jihatdan, ushbu sxemadagi har qanday nomutanosiblik valyuta kursini avtomatik ravishda o'zgartiradi. Misol uchun, agar nomutanosiblik taqchilik bo'lsa, bu valyutaning qadrsizlanishiga olib keladi. Boshqa tomondan, mamlakat eksporti arzonlashadi, bu tashqi bozorda talabni oshiradi, valyuta tushumlari oqimini ta'minlaydi va pirovardida to'lov balansi balansini tiklaydi.

Chet el valyutasini ayirboshlash cheklanmagan. Suzuvchi kurs valyutalari hech qanday cheklovlarsiz sotilishi mumkin (belgilangan kurs valyutalaridan farqli o'laroq). Binobarin, hukumatlar va banklar uzluksiz boshqaruv jarayoniga murojaat qilishlari shart emas.

Bozor samaradorligini oshirish. Mamlakatning asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari jahon bozorlaridagi o'zgaruvchan valyuta kursiga ta'sir qiladi, mamlakatlar o'rtasidagi pul oqimiga ta'sir qiladi. Shunday qilib, suzuvchi valyuta kurslari bozor samaradorligini oshiradi.

Katta valyuta zaxiralari talab qilinmaydi. Suzuvchi valyuta kursi sharoitida markaziy banklar valyuta kursini himoya qilish uchun katta miqdordagi valyuta zaxiralari saqlashlari shart emas. Binobarin, zaxiralardan iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish uchun foydalanish mumkin, masalan, kapital tovarlarni import qilish.

Import inflyatsiyasi. Ruxsat etilgan valyuta kurslariga ega mamlakatlar to'lov balansining profitsiti yoki import narxlarining oshishi orqali inflyatsiyani import qilish muammosiga duch keladi. Biroq, suzuvchi valyuta kurslariga ega iqtisodlarda bunday muammolar mavjud emas.

Suzuvchi valyuta siyosatining salbiy tomonlari qatoriga quyidagilar kiradi:

O'zgaruvchanlikka ta'sir qilish. Suzuvchi valyuta kurslari o'zgaruvchan bo'lib, tabiatan juda o'zgaruvchan. Bir valyutaning boshqasiga nisbatan qiymati bir savdo kunida sezilarli darajada o'zgarishi mumkin. Bundan tashqari, suzuvchi valyuta kursidagi qisqa muddatli o'zgaruvchanlikni faqat makroiqtisodiy asoslar bilan izohlab bo'lmaydi.

Cheklangan iqtisodiy o'sish yoki tiklanish. Suzuvchi valyuta kurslarini nazorat qilmaslik iqtisodiy o'sishni yoki tiklanishni cheklashi mumkin. Valyuta kurslarining salbiy tebranishlari jiddiy muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Masalan, dollar yevroga nisbatan qimmatlashsa, AQShdan yevro hududiga tovarlar eksporti qiyinlashadi.

Mavjud moliyaviy muammolar yomonlashishi mumkin. Agar mamlakat ishsizlik yoki yuqori inflyatsiya kabi iqtisodiy muammolardan aziyat chekayotgan bo'lsa, o'zgaruvchan valyuta kurslari bu vaziyatni yanada yomonlashtirishi mumkin. Masalan, yuqori inflyatsiyadan aziyat chekayotgan mamlakat valyutasining qadrsizlanishi tovarlarga talabning oshishi natijasida inflyatsiyaning yanada oshishiga olib keladi.

Bundan tashqari, qimmat import mamlakatning joriy balansini yanada yomonlashtiradi. Ya'ni, erkin valyutaning davlatdan chiqib ketishi uning kirib kelishidan oshib ketadi. Bu mamlakat byudjetining barqarorligini turli moliyaviy-iqtisodiy inqirozlarga kamaytiradi.

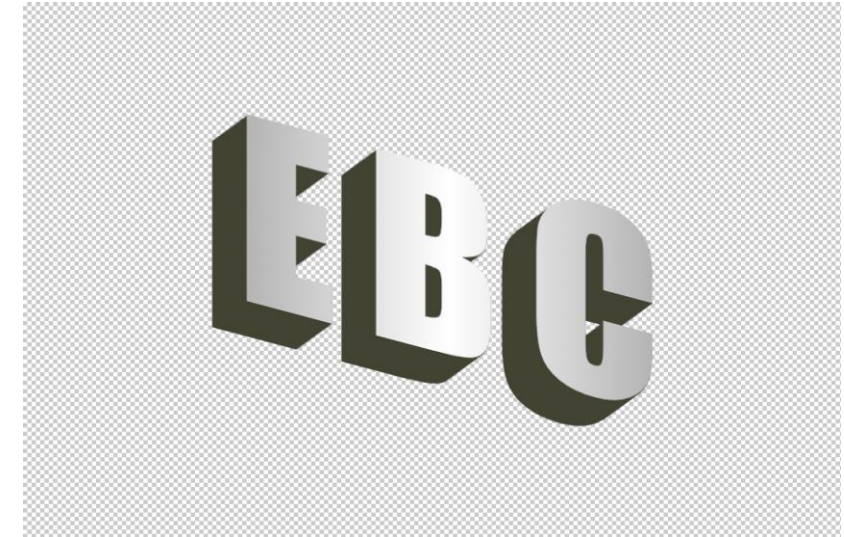
Hozirgi vaqtda jahon valyuta tizimining rivojlanishi asosan mintaqaviy darajada sodir bo'lmoqda. Masalan, yevropaning yagona valyutasi – yevroning muomalaga kiritilishi asosida Yevropa valyuta tizimi vujudga keldi.

EMUni yaratish tashabbuskorlari Germaniya kansleri Helmut Shmidt va Frantsiya Prezidenti Valeri Jiskar d'Esten bo'lib, ular bu g'oyani 1978 yil aprel oyida Kopengagenda Evropa Iqtisodiy Hamjamiyatining boshqa davlatlari rahbarlariga taqdim etishdi. EMUni tashkil etish to'g'risidagi bitim 1979 yil 13 martda kuchga kirdi. Dastlab Yevropa Iqtisodiy Hamjamiyatining to'qqizta davlatidan sakkiztasi EMUga a'zo bo'ldi; Buyuk Britaniya umumiy kurs mexanizmidagi ishtirok etmaslikka qaror qildi.

EMU uchta asosiy elementga asoslangan edi:

Birinchisi, ishtirokchi mamlakatlarning o'z valyutalarining bozor kursidagi o'zgarishlarni tor diapazonda - o'zaro markaziy kursdan ushlab turish majburiyati. EMUga a'zo bo'lishga rozi bo'lgan davlatlar valyuta kurslarining o'zaro o'zgarishini u yoki bu yo'nalishda 2,25% gacha cheklashlari kerak edi (moliyaviy ahvoli og'ir bo'lgan mamlakatlar uchun - o'tish davri uchun 6%). EMUning ikkinchi elementi milliy valyutalar savatiga asoslangan maxsus Yevropa valyuta birligi (ECU). EMU doirasida valyuta kurslari Valyuta kursi mexanizmi (ERM) deb ataladigan usul yordamida belgilandi. EKYu ishtirokchi mamlakatlar oltin-valyuta zahiralarning 20% miqdoridagi mablag'lar bilan ta'minlangan bo'lib, ular Evropa valyuta hamkorligi jamg'armasiga depozitlar uchun EKYu ekvivalenti evaziga kiritilgan.

EMUning uchinchi elementi - bu o'z valyutasining bozor kursini kelishilgan og'ishlar doirasida ushlab turishda moliyaviy qiyinchiliklarga duch kelayotgan hukumatlarga kredit va o'zaro moliyaviy yordam berish mexanizmi. Ushbu mexanizm ikki qismdan iborat edi: ikki tomonlama asosda markaziy banklarning qisqa muddatli (75 kungacha) o'zaro yordami tizimi va qisqa muddatli kreditlar bo'yicha EEK maxsus moliya fondi hisobidan ko'p tomonlama asosda valyutani qo'llab-quvvatlash tizimi. muddatli kreditlash shartlari (qarzni boshqa muddatga uzaytirish huquqi bilan uch oygacha) va o'rta muddatli moliyalashtirish (2 yildan 5 yilgacha).

Yevropa valyuta tizimi bu davlatlarning milliy valyutalari kurslari o'rtasidagi barqaror munosabatlarni ta'minlashga va umuman ularning tashqi iqtisodiy aloqalarini barqarorlashtirishga ko'maklashishga qaratilgan

Yevropa Ittifoqiga a'zo mamlakatlar o'rtasidagi munosabatlarni tashkil etish shaklidir. EMUni tashkil etish to'g'risidagi bitim 1979 yil 13 martda kuchga kirdi.

Milliy pul tizimining asosiy elementlarining xarakteristikalari

Milliy miqyosdagi valyuta munosabatlari milliy pul tizimining qamrovini qamrab oladi.

Milliy valyuta tizimi - bu mamlakatda valyuta munosabatlarini tashkil etish shakli bo'lib, uning valyuta qonunchiligi bilan belgilanadi.

Milliy valyuta tizimining xususiyatlari ma'lum bir mamlakat iqtisodiyotining rivojlanish darajasi va o'ziga xos xususiyatlari, shuningdek, tashqi iqtisodiy aloqalari bilan belgilanadi.

Milliy valyuta tizimi quyidagi asosiy tarkibiy qismlardan iborat:

- milliy valyuta (milliy pul birligi - NDE);
- mamlakat valyuta zaxiralarining ma'lum hajmi va tarkibi;
- NDE konvertatsiya qilish shartlari;
- milliy valyuta pariteti va kurs rejimi; valyuta cheklovlari, valyuta nazorati va valyutani tartibga solishning mavjudligi yoki yo'qligi;
- mamlakatning xalqaro to'lovlarini, xalqaro kredit vositalaridan foydalanish shartlarini va xalqaro to'lov shakllarini tartibga solish;
- milliy valyuta bozori, oltin bozori va boshqalar rejimi;
- mamlakatning xalqaro valyuta-kredit munosabatlarini tartibga soluvchi institutlarning holati.

1. Milliy pul tizimining asosini qonun bilan belgilangan davlat pul birligi – milliy valyuta tashkil etadi

10-asrdan boshlab Angliyada hisob birligi sifatida funt sterling ishlatilgan. 1694 yilda Angliya banki ushbu birlikdagi banknotlarni muomalaga chiqargandan so'ng, funt sterling milliy valyutaga aylandi. 1816-yilda Angliyada qonun bilan oltin tanga standarti joriy etildi, u **1 f.st.ning rasmiy oltin tarkibini belgilab berdi. = 7,322382 g sof oltin.**

Milliy valyutaning maqsadi mamlakatning ichki to'lov aylanmasiga xizmat qilishdir. Sanoati rivojlangan mamlakatlarning kichik guruhining milliy valyutalari bir vaqtning o'zida xalqaro iqtisodiy munosabatlarda qo'llaniladi, xalqaro to'lov vositasi va boshqa barcha mamlakatlar uchun chet el valyutasi sifatida zaxira vazifasini bajaradi.

Aynan mana shu valyutalar (AQSh dollari, yevro, ingliz funti, yapon iyenasi) oltin bilan birgalikda mamlakatning markaziy banki va moliya organlarida jamlangan rasmiy zaxiralarning asosini tashkil qiladi. XVFga a'zo mamlakatlar o'zlarining rasmiy oltin-valyuta zaxiralarini SDR (Maxsus qarz olish huquqi) hisobvarag'i bilan to'ldiradilar.

Sanab o'tilgan komponentlar xalqaro valyuta likvidligining (IML) eng muhim sifat ko'rsatkichi bo'lib, u mamlakatning (yoki mamlakatlar guruhining) xalqaro valyuta majburiyatlarini kreditor uchun maqbul bo'lgan to'lov vositalari bilan to'lash qobiliyati sifatida tushuniladi. MBLning miqdoriy ko'rsatkichi rasmiy zaxiralarning mamlakatning to'lanishi kerak bo'lgan majburiyatlari hajmiga nisbati, birinchi navbatda import, shuningdek olingan kreditlar va kreditlar bo'yicha.

2. Milliy valyutaning darajasi (yoki konvertatsiya qilish shartlari), ya'ni. ularni chet el valyutalariga ayirboshlash (konvertatsiya qilish) NBCning navbatdagi elementidir.

NDE konvertatsiyasi qonuniy masala. Bir davlatning milliy valyutasini boshqa davlatning valyutasiga va shu boshqa davlatning valyutasini birinchi davlatning valyutasiga yoki uchinchi davlatning valyutasiga almashtirish imkoniyati masalasi birinchi navbatda manfaatdor davlatlarning qonun hujjatlari bilan hal qilinadi.

1976 yilda ikkinchi tuzatish kiritilgunga qadar valyutaning "konvertatsiya qilinishi" tushunchasining ta'rifini o'z ichiga olgan XV Nizomi endi buni o'z ichiga olmaydi. Bir tomondan, bu de-yure konvertatsiya qilish har doim ham de-fakto konvertatsiya qilish bilan mos kelmasligi bilan bog'liq edi; boshqa tomondan, bu qat'iy belgilangan valyuta paritetlari tizimini ommaviy ravishda rad etish bilan oldindan belgilab qo'yilgan edi.

Mamlakatda valyutani tartibga solishni to'g'ridan-to'g'ri boshqarish mumkin bo'lgan holda, davlat tomonidan ishlab chiqarilgan va belgilangan konvertatsiya sharoitlariga ko'ra:

har qanday shaklda va barcha holda chiqadigan chet el valyutalariga sotib olinadigan erkin ***konvertatsiya qilinadigan valyutalar (FCC)***;

Cheklangan (yoki qisman) konvertatsiya qilinadigan valyutalar (OCB) - valyuta tartibga solish va valyuta nazorati asosan rezidentlar va ayirboshlash operatsiyalarining ayrim turlari uchun xorijiy valyutalar bilan operatsiyalarni cheklaydigan mamlakatlar valyutalari;

konvertatsiya qilinmaydigan (yoki yopiq) valyutalar - NDElarni chet el valyutalariga almashtirish taqiqlangan, cheklovlar mavjud yoki milliy valyutani olib kirish va olib chiqish umuman taqiqlangan va boshqa turlarga ham cheklovlar o'rnatilgan mamlakatlarning valyutalari. xorijiy valyuta va oltin bilan operatsiyalar.

3. **NDE pariteti** milliy pul tizimining elementi sifatida ikki valyuta o'rtasidagi rasman o'rnatilgan munosabatlarni ifodalaydi (masalan, 1 evro = 3,445 LTL; 1 evro = 15,64 EST) va valyuta kursining asosi hisoblanadi. 70-yillarning boshlariga qadar valyuta kurslarining asosi, ular atrofida o'zgarib turadigan yadro - valyuta pariteti - ikki taqqoslangan valyutaning ulardagi oltin miqdoriga nisbati, bu mamlakat XVFGa qo'shilganida rasman qayd etilgan.

4. **Valyuta kursi rejimi** milliy pul tizimining eng muhim elementlaridan biridir. Bir vaqtlar XVFGa a'zo barcha mamlakatlar uchun yagona bo'lgan (valyuta pariteti atrofida +1%), bugungi kunda valyuta kursi rejimi mamlakat valyuta organlari tomonidan mustaqil ravishda belgilanadi. Tor chegaralarda o'zgarib turadigan qat'iy stavkalar mavjud; suzuvchi kurslar, ular bozor konyunkturasiga qarab belgilangan chegaralarsiz o'zgarib turadi va ularning navlari, masalan, moslashuvchan qat'iy stavkalar, tartibga solinadigan "suzuvchi" (valyuta koridori).

5. **Valyuta cheklovlarining mavjudligi (yoki yo'qligi).** XVFNizomi Jamg'arma a'zolariga alohida hollarda to'lov balansi bilan bog'liq qiyinchiliklarni bartaraf etish uchun valyuta nazoratini joriy etish imkonini beradi. To'g'ri, ayni paytda valyuta cheklovlari joriy to'lovlar va kapital harakatining tabiatiga zid ekanligi va o'z mohiyatiga ko'ra istisno ekanligi ta'kidlanadi. Bir tomondan, XVFNizomi (VIII-modda, 2-bo'lim (a) va 3-bo'lim) joriy xalqaro to'lovlarni cheklash amaliyotini, ko'p valyuta kurslarini va valyuta nazorati sohasida kamsitish choralarini taqiqlaydi, boshqa tomondan, a'zo Jamg'arma mamlakatlari o'tish davrida ushbu mamlakatlar XVFGa qo'shilishdan oldin bo'lgan cheklovlarni saqlab qolish huquqiga ega (XVFNizomining XIV moddasi).

7. *Milliy valyutalar va oltin bozorlari rejimi*, qimmatbaho toshlar bilan operatsiyalar milliy valyuta tizimining elementi sifatida mamlakat valyuta qonunchiligi normalari bilan belgilanadi va valyutani tartibga solish va nazorat qilish xususiyatiga bevosita bog'liqdir.

8. Mamlakatning xorijiy davlatlar bilan valyuta va hisob-kitob munosabatlariga xizmat ko'rsatuvchi va tartibga soluvchi *milliy hokimiyat organlari tizimi* milliy pul tizimining muhim institutsional elementidir.

Qoida tariqasida, yetakchi rolni mamlakat markaziy banki bajaradi; bir qator mamlakatlarda valyuta nazorati Markaziy bank bilan bir qatorda vakolatli banklar, shuningdek, Moliya vazirligi, Savdo vazirligi yoki maxsus tuzilgan davlat organlari tomonidan amalga oshiriladi.

Law Accounting

O'zbekiston milliy valyutasi

O'zbekiston milliy valyutasi so'mdir.

2004 yildan boshlab o'zbek so'mi konvertatsiya qilinadigan valyuta hisoblanadi.

O'zbekiston Markaziy banki 2019-yil avgust oyidan boshlab so'mning suzuvchi valyuta kursi rejimini belgiladi.

Xorijiy valyutani so'mga faqat bank va bankomatlarda almashtirish mumkin.

O'zbekiston Respublikasida valyuta operatsiyalari quyidagi qonun hujjatlari bilan tartibga solinadi:

O'zbekiston Respublikasida valyuta operatsiyalari quyidagi qonun hujjatlari bilan tartibga solinadi:

O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 22-oktabrdagi "Valyutani tartibga solish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish haqida"gi 573-sonli Qonuni (keyingi o'rinlarda "Valyutani tartibga solish to'g'risida"gi Qonun);

O'zbekiston Respublikasining 2000 yil 26 maydagi 77-II-son "O'zbekiston Respublikasining tashqi iqtisodiy faoliyat to'g'risida"gi Qonuniga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish haqida"gi Qonuni (keyingi o'rinlarda "Tashqi iqtisodiy faoliyat to'g'risida"gi Qonun tashqi iqtisodiy faoliyat»);

O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 25-dekabrda 598-sonli "Investitsiyalar va investisiya faoliyati to'g'risida"gi Qonuni (keyingi o'rinlarda "Investitsiyalar to'g'risida"gi Qonun);

O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi;

O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi;

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining 2013 yil 23 dekabrda 2536-son qaroriga (keyingi o'rinlarda Markaziy bank qarori deb yuritiladi) ilova (Kapital harakati bilan bog'liq ayrim valyuta operatsiyalarini amalga oshirish tartibi to'g'risidagi nizom) № 2536);

Markaziy bank Boshqaruvining 2020 yil 31 avgustda "O'zbekiston Respublikasida valyuta operatsiyalarini amalga oshirish qoidalarini tasdiqlash to'g'risida"gi 3281-son qarori (keyingi o'rinlarda "3281-sonli qaror" deb yuritiladi);

Yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan amalga oshirilayotgan valyuta operatsiyalarining haqiqiylikini monitoring qilish tartibi to'g'risidagi nizom (Davlat soliq qo'mitasi, Davlat bojxona qo'mitasi, Markaziy bank boshqaruvining 2013 yil 12 iyundagi 2467-son qaroriga ilova) (keyingi o'rinlarda). 2467-son qarori deb ataladi);

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan moliyaviy xizmatlar sohasida alohida huquqiy rejimni joriy etish tartibi to'g'risidagi nizom (Markaziy bank Boshqaruvining 2022-yil 10-04-sonli 3391-son qaroriga ilova) (keyingi o'rinlarda deb yuritiladi) 3391-son qarori bilan);

O'zbekiston Respublikasi yuridik shaxslari tomonidan xorijda tashkilotlar tashkil etilganligi yoki ularning ustav fondlarida (kapitallarida) aktsiyadorlik hissasi mavjudligi to'g'risida xabar berish tartibi to'g'risidagi nizom (Tashqi iqtisodiy aloqalar va savdo vazirligining 17 maydagi qaroriga ilova) 2013 yil 2457-son (bundan buyon matnda 2457-son qarori deb yuritiladi).